

Szymon Pogwizd
Kraków, Instytut Slawistyki PAN

ROZWÓJ SEMANTYCZNY KONTYNUANTÓW PRASŁOWIAŃSKIEGO LEKSEMU *KVASŦ W JĘZYKACH SŁOWIAŃSKICH

Semantic Development of Continuants of the Proto-Slavic Lexeme *kvasŦ in Slavic Languages

ABSTRACT: This article presents an analysis of dictionary materials from individual Slavic languages, conducted within the framework of the XI volume of the *Słownik prasłowiański (Proto-Slavic Dictionary)*. The research focuses on the development of the entry *kvasŦ. The creators of this lexicon aim to perform a semantic reconstruction of the word investigated. The collected dictionary material distinguished individual meanings that recurred within specific semantic fields. The semantic development of continuants of the Proto-Slavic lexeme *kvasŦ in contemporary Slavic languages is analyzed in this text. The article attempts to answer the question as to what extent the semantics of the words studied, recorded in historical and dialectal sources, as well as in contemporary literary Slavic languages, can be identified with the state of the Proto-Slavic lexicon. A key aspect involved is the distinguishing of the oldest meanings from those that arose through later innovations. The article also addresses the issue of how Proto-Slavic semantics influenced the meanings established in individual Slavic languages.

KEYWORDS: Proto-Slavic lexis, semantic development, semantic reconstruction, etymology, *kvasŦ

W artykule zostaną zaprezentowane wyniki badań przeprowadzonych w celu wykonania rekonstrukcji semantycznej prasłowiańskiego wyrazu *kvasŦ. Odtworzenie pierwotnego znaczenia w ramach pracy nad hasłami *Słownika prasłowiańskiego* polega na odnalezieniu zgodności między stanem odnotowanym w źródłach historycznych, dialektalnych oraz we współczesnych literackich językach słowiańskich i odtworzeniu na tej podstawie hipotetycznej semantyki w leksyce prasłowiańskiej, przy uwzględnieniu

niu takich czynników jak zmiany znaczeniowe, zapożyczenia i różnice dialektalne. Zagadnienie wyłonienia znaczeń najdawniejszych z obszernego materiału słownikowego porusza Franciszek Sławski we wstępie do pierwszego tomu *Słownika prasłowiańskiego*¹. Metodologię, którą wykorzystuje się w pracy nad tym leksykonem, omówiła szczegółowo w swojej książce Mariola Jakubowicz².

W artykule przedstawiony będzie zarys rozwoju semantycznego kontyuantów tego wyrazu w poszczególnych językach słowiańskich (ze szczególnym uwzględnieniem grupy wschodniosłowiańskiej) oraz odniesienia do kultury materialnej i duchowej Słowian. Tekst powstał na podstawie badań wykonanych na potrzeby XI tomu *Słownika prasłowiańskiego*. W pracy przytaczane są jedynie wybrane przykłady z literatury słownikowej poszczególnych języków słowiańskich. Obszerniejszy materiał słownikowy można znaleźć w artykule hasłowym **kvasъ* w XI tomie słownika³.

Etymologia

Prasłowiańskie słowo **kvasъ* (**kuātso-*) wywodzi się od praindoeuropejskiej formy **kuat(h)-* ‘kwasić, kisić, gnić’. Ten dawny leksem jest genetycznie związany z psł. **kysnōti*, *kysti*, *kysēti* ‘wilgnąć, fermentować, kisać, kwaśnieć, moknąć’⁴.

Trudności sprawia wyprowadzenie form prasłowiańskich z pie. rdzenia **kuat(h)*. Zarówno rekonstrukcja rdzennej samogłoski, jak i obecność *s-* w rdzeniu **kys-* (wbrew regule RUKI, co zwykle tłumaczy się analogią z **kvasъ*) stanowią problem w ostatecznym ustaleniu etymologii omawianego w tym artykule wyrazu⁵. Lubow Kurkina (Л.В. Куркина) w recenzji cytowanego powyżej słownika Marka Snoja podkreśla, że autor koncentruje się na pochodzeniu słowa **kvasъ* (od pie. **kuātso-*). Natomiast w opinii badaczki kluczowe dla określenia etymologii badanego wyrazu jest uwzględnienie relacji oboczności podstaw wyrazów **kvasъ* i **kysnati*⁶. W wyrazach **kysti*, **kysnōti* - **kvasъ* widoczna jest oboczność **y* do **va*, która jest rezultatem dawnej apofonii

¹ *Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, I, Warszawa 1974, s. 7.

² M. Jakubowicz, *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z Prasłowiańszczyzny*, Warszawa 2010, s. 35-58.

³ *Słownik prasłowiański*, M. Jakubowicz (red.), XI, Warszawa 2023, s. 162-164.

⁴ Powyższe informacje na temat pochodzenia badanego wyrazu zaczerpnąłem z następujących pozycji literatury etymologicznej: F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, II, Kraków 1958-1965, s. 172-174, III, Kraków 1966-1969, s. 464-467; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 277; E. Králik, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava 2015, s. 311; L. Mozyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, II wyd. zmienione, Warszawa 2006, s. 214; *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, red. О.Н. Трубачев, XIII, Москва 1987, с. 153-155; M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997, s. 88.

⁵ R. Derksen, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston 2008, p. 266-267; H. Rix M. Kümmel, *Lexikon der indogermanischen Verben* (LIV), wyd. 2, Wiesbaden 2001, S. 374.

⁶ Л.В. Куркина, *Комментарии к этимологическим словарям словенского языка. Snaj M. Slovenski etimološki slovar*, [в:] *Славянское слово во времени и пространстве*, Москва 2021, с. 351.

\bar{u} : $u\bar{a}$ (w starszych postaciach * $k\bar{u}t\bar{t}i$: * $k\bar{u}\bar{a}tso-$)⁷. Badany leksem w cytowanej literaturze najczęściej zestawia się z odpowiednikami z innych języków indoeuropejskich takimi jak łot. *kūsāt*, ‘wrzec’, łac. *cāseus* ‘ser’ (derywat od **cāso-* ‘zaczyn, ferment’), stind. *kvāthati* ‘wrze, gotuje się’, *kvātha* ‘wywar z ziół’, alb. *kos* ‘półkwaśne mleko owcze’⁸. Należy odnotować, że niektórzy badacze wskazują na nieścisłości w założeniu pokrewieństwa łac. *cāseus*⁹ z omawianym w tym artykule wyrazem.

Analizowany wyraz tworzy obszerne gniazdo słowotwórcze, do którego należą liczne derywaty (**kvasovъjъ*, **kvasъnъjъ*, **kvasiti*, **kvasъnica*, **kvasъць* itd.). Odwołania do kontynuantów niektórych z nich ukażą się w tekście.

W pracy chciałbym skupić się na analizie rozwoju semantycznego kontynuantów psł. leksemu **kvasъ*. Materiał, zebrany na potrzeby opracowania hasła, zawiera leksykę uwzględnioną w leksykonach współczesnych, historycznych i dialektalnych.

W fazie wstępnej analizy leksemu **kvasъ* można wyodrębnić poszczególne, powtarzające się w ramach określonych pól semantycznych, znaczenia: 1. substancja wywołująca / wspomagająca fermentację lub taka, która jej ulega (zakwas chlebowy, drożdże, sfermentowane owoce), 2. substancja o kwaśnym smaku, 3. produkt skwaśniały, zepsuty, 4. bałagan, brud, 5. kwaśne zalewy (napoje, zupy), 6. uroczystości, 7. zjawiska meteorologiczne, 8. nazwy botaniczne, 9. nowsze znaczenia przenośne.

W dalszej części artykułu zostanie przedstawiona egzemplifikacja kontynuantów leksemu **kvasъ*, np. pol. *kwas*¹⁰, podzielonych na powyższe zakresy znaczeniowe.

⁷ Apofonię \bar{u} : uo (w psł. y : va) Halina Koneczna scharakteryzowała, jako wymianę stopnia normalnego lub wzdłużonego z wyższym stopniem wokalizacji (dyftongiem mającym krótki lub długi składnik zgłoskotwórczy). (H. Koneczna, *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego na tle innych języków słowiańskich*, Warszawa 1965, s. 36). Autorzy leksykonu *Этимологический словарь славянских языков* podają postać z wokalizmem w stopniu zerowym **kъsenъ* ‘żołądek’ (*Этимологический словарь славянских...*, s. 154, 245-247).

⁸ Powyższe informacje na temat pochodzenia badanego wyrazu zaczerpnąłem z następujących pozycji literatury etymologicznej: F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, II, Kraków 1958-1965, s. 172-174, III, Kraków 1966-1969, s. 464-467; W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 277; E. Králik, *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava 2015, s. 311; L. Moczyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej*, II wyd. zmienione, Warszawa 2006, s. 214, *Этимологический словарь славянских...*, s. 153-155; M. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997, s. 88.

⁹ Michiel de Vaan opisuje trudności w ustaleniu etymologii łac. *cāseus* ‘ser’ (M. de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden – Boston 2008, p. 96-97).

¹⁰ *kwas* 1. ‘substancja o kwaśnym smaku i charakterystycznym zapachu’. 2. ‘chem. związek chemiczny, występujący najczęściej w postaci cieczy, o właściwościach żrących’. 3. kulin. ‘zakwaszony roztwór do ciasta chlebowego, zaczyn’ (*Wielki Słownik Języka Polskiego*, red. P. Żmigrodzki, [w:] <https://wsjp.pl>, 20.02.2025).

Substancja wywołująca / wspomagająca fermentację lub ulegająca temu procesowi

W słowiańskim materiale słownikowym liczną grupę stanowią przykłady określeń związanych z produktami spożywczymi, w przyrządzeniu których wykorzystywano procesy fermentacji. W całej Słowiańszczyźnie znajdujemy znaczenia takie jak ‘zakwaszone ciasto, zaczyn, drożdże; w ogóle substancja wywołująca fermentację’.

Zakwas chlebowy / drożdże

Najbardziej rozpowszechnione jest znaczenie zakwas dodawany przy wypieku chleba. Proces zakwaszania ciasta wyjaśnia w swoim monumentalnym dziele Kazimierz Moszyński¹¹. Znaczenie ‘zakwas do pieczenia chleba’ jest poświadczony w najdawniejszych źródłach we wschodniej Słowiańszczyźnie, np. w rozdziale XIII Ewangelii wg. św. Łukasza w Ewangeliarzu Ostromira¹², czyli w zabytku staroruskim pochodzącym z połowy XI wieku: strus. *квасъ* ‘zakwas, drożdże’¹³. Tożsamą semantykę odnotowuje się także w pozostałych językach tej grupy, np. ukr. *квас* ‘zakwas’¹⁴, stbrus. *квасъ* ‘zakwas, drożdże’¹⁵.

Analogie znajdujemy w językach zachodniosłowiańskich, np. w języku polskim: daw. ‘zaczyn, zakwaszone ciasto’¹⁶. Znaczenie to występuje również w gwarach języka polskiego¹⁷ oraz w języku kaszubskim: *kvas* ‘mąka zalana letnią wodą, odstawiona do fermentacji, używana potem do wypieku chleba i dla nadania potrawom kwaśnego smaku’¹⁸. Semantyka ta występuje w językach słowackim i czeskim, np. st.-sła. *kvas* ‘zakwas do wyrobu ciasta’¹⁹, czes. *kvas* ‘rzadki zaczyn na kwaśne

¹¹ „Jak wiadomo, ciasto chlebowe różni się tym od przasnego, że przy jego wyrabianiu nie wystarcza proste zmieszanie mąki z wodą i następnie ugniecenie otrzymanej gęstej masy, lecz musi być spowodowane zakwaszenie, dzięki któremu w cieście wytwarza się gaz powodujący pulchnienie, czyli tzw. wzrost. Zakwaszenie odbywa się bądź przez użycie starej, przekwaszonej już dzieży czy innego podobnego naczynia, w którym pospolicie pozostawia się na stałe nieco skwaśniałego ciasta [...]. Używa się także do zakwaszania ciasta osadu z kwasu chlebowego, niekiedy zaś i drożdży.” (K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, I, Warszawa 1967, s. 290.)

¹² Кому уподоблю претвие бжие? подобно есть квасу, иже примъши жена, съкры въ муци трии сата, доньдеже въкысе вьса (Ewangeliarz Ostromira, cyt. za *Словарь русского языка XI-XVII вв.*, ред. Ф.П. Филин, VII, Москва 1980, с. 103-104).

¹³ Ibidem, s. 103-104.

¹⁴ *Словарь украинского языка собранный редакцией журнала „Кіевская Старина”*, ред. Б.Д. Гринченко, т. II, Київ 1958, с. 230.

¹⁵ *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, ред. А.І. Жураўскі, А.М. Булыка, т. XV, Мінск 1996, с. 17-18.

¹⁶ *Słownik polszczyzny XVI wieku*, ред. M.R. Mayenowa, t. XI, Wrocław 1978, s. 608-609.

¹⁷ Np. *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, ред. Z. Stamirowska i inni, t. III, Warszawa 1993, s. 393-394.

¹⁸ B. Sychta, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. II, Wrocław 1968, s. 312.

¹⁹ *Historický slovník slovenského jazyka*, ред. M. Majtán, t. II, Bratislava 1992, s. 173.

ciasto²⁰. Poświadczenia znajdujemy również w językach łużyckich: w dolnołużyckim *kwas* ‘kwaśne ciasto, zakwas’²¹ oraz w górnołużyckim *kwas* ‘zaczyn’²². W źródłach połabskich zanotowano leksem *kôs* w znaczeniu ‘drożdże’²³.

Podobne przykłady odnajdujemy również w językach południowosłowiańskich, np. scs. *квасъ* ‘zakwas’²⁴, sło. *kvás* ‘zakwas, zaczyn’²⁵, ch./s. *квâс* ‘zakwas’²⁶, bułg. *квâс* ‘zakwas, drożdże’²⁷, także w dial. *квас* ‘zaczyn, zakwas do pieczywa’²⁸, maced. *квас* ‘zakwas, drożdże’²⁹. Powszechność tego znaczenia w zebranych materiale sugeruje, że zarówno sam proces zakwaszania ciasta, jak i określający go termin sięgają doby prasłowiańskiej³⁰.

Poświadczenia związane z fermentacją w odniesieniu do innych produktów spożywczych są rzadsze. Czasem jest to substancja wywołująca powyższe reakcje, a czasami sam produkt podlegający temu procesowi. Jako przykłady ilustrujące powyższą semantykę można wymienić, np. stpol. *kwas* (notowany od XV w.) ‘substancja wywołująca kiśnięcie, fermentację, rozkład (także w sensie przenośnym)’³¹, ch. dial. *kvás* ‘substancja wspomagająca fermentację’³², bułg. dial. *квас* ‘drożdże winne’³³. W dialektach czeskich *kvas* bywa używany w znaczeniu ‘sfermentowane śliwy węgierki, z których wyrabia się śliwowiec’³⁴, natomiast w gwarach słowackich *kvas* oznacza ‘sfermentowane owoce używane do produkcji alkoholu’³⁵.

Kontynuanty wyrazu, analizowanego w niniejszym artykule, odnoszą się także do kwaśnego smaku i kwaśnych substancji. Zasięg występowania tego znaczenia obejmuje całą Słowiańszczyznę Wschodnią, np. strus. *квасъ* ‘kwaśność, kwas’,

²⁰ *Slovník spisovného jazyka českého*, red. J. Bělič, I, Praha 1960, s. 1047.

²¹ E. Muka, *Slovník dolnosorbškej rěcy a jeje narěcow*, I, Petrohrad – Praha 1911, s. 760.

²² J. Kral, *Serbško-němski slovník hornjołužiskeje serbskeje rěče*, II, wyd. Bautzen 1986, s. 190-191.

²³ K. Polański K., J.A. Sehnert, *Polabian-English Dictionary*, The Hague – Paris 1967, s. 81.

²⁴ *Slovník jazyka staroslověnského*, J. Kurz gł. red., II Praha 1973, s. 19.

²⁵ M. Pleteršnik, *Slovensko-nemški slovar*, t. I, Ljubljana 1894, s. 493.

²⁶ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, red. М. Степановић oraz inni, т. IX, Београд 1975, с. 399.

²⁷ *Речник на българския език*, red. К. Чолакова, т. VIII, София 1993, с. 335.

²⁸ Г. Горов, *Странджанският говор*, [w:] *Българска диалектология. Проучвания и материали* X, София 1962, с. 96; Д. Вакарелска-Чобанска, *Речник на самоковския говор*, София 2005, s. 153.

²⁹ *Речник на македонскиот јазик*, red. Б. Конески, т. I, Скопје 1961, с. 327.

³⁰ Potwierdzają to słowa K. Moszyńskiego: „Chleb i w ogóle pieczywo, sporządzane z ciasta kwaśnego, rosnącego, jest na ogół późnym nabytkiem ludzkiej kultury. W Europie północnej można dość wyraźnie prześledzić jego wkraczanie i opanowywanie przezeń coraz większych przestrzeni. Bądź co bądź jednak Słowianom znany jest od bardzo dawna”. K. Moszyński, *Kultura ludowa...*, s. 289.

³¹ *Slovník staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. III, Kraków 1960-1962, s. 475.

³² A. Sekulić, *Rječnik govora bačkih Hrvata*, Zagreb 2005, s. 230.

³³ Э.И. Зеленина, *Сравнительный тематический словарь трех болгарских сел Молдавии*, [w:] *Българска диалектология. Проучвания и материали* X, София 1981, с. 32.

³⁴ I. Malina, *Slovník nářečí mistříckého*, Praha 1946, s. 50.

³⁵ *Slovník slovenských nářečí*, red. I. Ripka, A. Ferenčíková, т. I, Bratislava 1994, s. 922; I. Ripka, *Věcný slovník dolnotreňanských nářečí*, Bratislava 1981.

ros. daw. *квасъ* ‘kwas, kwaśność’³⁶, ukr. pot., rzadk. *квас* ‘kwaśność’³⁷, stbrus. *квасъ* ‘kwaśność, kwaśny smak’³⁸. Podobne przykłady odnajdujemy również w językach zachodniosłowiańskich, np. pol. *kwas* ‘substancja, rzecz kwaśna’³⁹, ‘kwaśność, kwaśny smak’ (*Fe! to sam kwas*)⁴⁰, dial. *kfas* ‘kwaśny smak, coś bardzo kwaśnego’⁴¹, czes. *kvas* ‘kwaśność, kwaśny smak’⁴², ślą. dial. ekspr. *kvas* ‘coś bardzo kwaśnego, odrzucającego’ (*tote śl'ifki, to kvaš, fuj!*)⁴³. Wiele przykładów ilustrujących to znaczenie odznacza się charakterem ekspresywnym. Dostępne mi materiały nie wykazują obecności analogicznej semantyki w językach południowosłowiańskich.

Produkt skwaśniały, zepsuty

Wspomniany kwaśny smak nie zawsze jest cechą pożądaną w potrawach. Nieprawidłowa fermentacja może skutkować zepsuciem żywności, w tym kwaśnieniem, gniciem oraz wydzielaniem nieprzyjemnego zapachu. Wśród zebranych wyrazów znajdują się określenia produktów, które uległy zepsuciu. Z tym obszarem semantycznym możemy łączyć ros. dial. *квасѣ* plurale tantum ‘o czymś skwaśniałym, zepsutym’⁴⁴. Staropolskie *kwas* w znaczeniu ‘niemiły zapach kisnących rzeczy, smród, faetor’⁴⁵ można uznać za przykład specjalizacji semantycznej w obrębie powyższego znaczenia. W tym przypadku obserwujemy zawężenie zakresu semantycznego od ‘zepsuty produkt’ do ‘zapach towarzyszący procesom rozkładu/fermentacji’.

Bałagan, brud

Szczególny rozwój semantyki obserwujemy w językach zachodniosłowiańskich. Zastało tam wyprofilowane znaczenie, które przesunęło się w kierunku ‘nieporządek, zanieczyszczenia’. W tych wypadkach można zaobserwować wyraźne nawiązania do procesów związanych z psuciem, rozkładem, powstawaniem osadów itp. Na podstawie zebranych danych można stwierdzić, że omawiana innowacja językowa ogranicza się do polszczyzny i słowacczyzny, np. pol. *kwas* ‘nieporządek, nieład, śmiecie; wszystko co jest w złym gatunku i łatwo podlega zniszczeniu’⁴⁶, dial. ‘bałagan, nieporządek;

³⁶ В.И. Даль, *Толковый словарь живаго великорускаго языка*, t. II, С. Петербург – Москва 1881, s. 103-104.

³⁷ *Словник української мови*, ред. І.К. Білодід, т. IV, Київ 1973, с. 131.

³⁸ *Гістарычны слоўнік беларускай мовы...*, с. 17-18.

³⁹ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. III, Warszawa 1961, s. 1339-1340.

⁴⁰ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. II, Warszawa 1902, s. 657-658.

⁴¹ M. Szymczak, *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łęczyckim*, t. III, Wrocław 1964, s. 378.

⁴² J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, II, Praha 1836, s. 236-237.

⁴³ *Slovník slovenských narečí...*, s. 922

⁴⁴ *Словарь русских народных говоров*, ред. Ф.П. Филин, т. XIII, Ленинград 1977, с. 158-159.

⁴⁵ *Słownik staropolski...* s. 475.

⁴⁶ *Słownik języka polskiego*, J. Karłowicz..., s. 657-658.

brud'⁴⁷, sła. ekspr. *kvas* 'błoto, bagno, nieczystość' *museli sa hodiť na zem, do najväčšieho kvasu*⁴⁸, sła. dial., ekspr. 'nieporządek, brud'⁴⁹.

Można przypuszczać, że podobny proces motywował powstanie dialektalnego znaczenia polskiego *kwas* 'ropa'⁵⁰ oraz sła. czasownika *kvasit'* 'ropieć'⁵¹.

Kwaśne zalewy

Kontynuanty prasłowiańskiego leksemu **kvasŭ* w różnych językach słowiańskich oznaczają również gotowe potrawy, takie jak kwaśne zalewy⁵².

Napoje

Wschodniosłowiańskie języki charakteryzują się szczególną popularnością znaczenia 'napój zakwaszony', co manifestuje się w bogatej leksyce związanej z kwasami pitnymi. Desygnat ten jest dobrze poświadczony zarówno we współczesnym języku rosyjskim – *квас* 'kwaśny napój przyrządzany na bazie słodów z różnych gatunków zbóż lub mąki'⁵³, jak i w źródłach historycznych, np. *квасъ* 'kwaśny napój, najczęściej kwas chlebowy'⁵⁴. Leksyka rosyjskich gwar obejmuje, oprócz kwasów zbożowych (np. chlebowego), także nazwy napojów fermentowanych z owoców, jagód i warzyw., np. *белый квас* 'napój przygotowany z ziemniaków i mąki', *квас-березовик* 'kwas przygotowany na bazie soku brzoźowego'⁵⁵, *яблочный квас*⁵⁶. Podobne znaczenia występują w języku białoruskim, np. *квас* 'kwaśny napój przygotowany na wodzie z chleba ze słodem lub owoców i jagód'⁵⁷ oraz w ukraińskim *квас* 'ts'⁵⁸.

Współcześni Słowianie zachodni i południowi *квас*, jako 'napój', często utożsamiają z popularnym, zwłaszcza wśród Słowian wschodnich, kwasem chlebowym, np. bułg. *квас* 'rosyjski kwaskowaty napój, powstały na bazie chleba lub innych produktów'⁵⁹,

⁴⁷ *Słownik gwar małopolskich*, red. J. Wronicz, t. I, Kraków 2018, s. 155-156.

⁴⁸ *Slovník slovenského jazyka*, red. Š. Peciar, I, Bratislava 1959, s. 801; *Historický slovník slovenského jazyka...*, s. 173.

⁴⁹ *Slovník slovenských narečí...*, s. 922.

⁵⁰ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, II, Kraków 1901, s. 541.

⁵¹ *Slovník slovenského jazyka...*, s. 801-802.

⁵² Kwaśne zalewy najczęściej powstawały na bazie mąki lub otrębów. Zwykle po zalaniu ciepłą wodą dodawano kawałek chleba lub kwaśnego ciasta w celu wywołania fermentacji. Odcedzony kwas pito jako napój orzeźwiający (często zawierający alkohol). Na bazie przyrządzonego w ten sposób kwasu przygotowywano również zupy.

R. Stolična, *Tradycje kulinarnej kultury Słowacji*, „Przegląd Historyczny” 2011, № 102/4, s. 569.

⁵³ *Словарь современного русского литературного языка*, red. С.Г. Бархударов, т. V, Москва – Ленинград 1956, с. 912.

⁵⁴ *Словарь русского языка XI-XVII вв...*, с. 103-104.

⁵⁵ *Словарь русских народных...*, с. 158-159.

⁵⁶ *Словарь современного русского...*, с. 912.

⁵⁷ *Глумачальны слоўнік беларускай мовы*, red. К.К. Атраховіч, т. II, Мінск 1978, с. 676.

⁵⁸ *Словник української мови...*, с. 131.

⁵⁹ *Речник на българския език...*, с. 335.

czes. *kvas* ‘kwaskowaty, alkoholowy napój ze zboża, chleba lub owoców powstały w drodze fermentacji (zwłaszcza u Rosjan i Serbów)’⁶⁰. Istnieją przesłanki, by sądzić, że produkt ten był znany w całej Słowiańszczyźnie, o czym świadczą m.in. dane językowe. Już w staro-cerkiewnosłowiańskim obserwujemy poświadczenia omawianego znaczenia (scs. *квасъ* ‘zakwaszony napój’⁶¹), co pozwala wnioskować o jego dawnej obecności w Słowiańszczyźnie Południowej. W słowniku języka serbsko-chorwackiego znajdujemy następującą definicję leksemu *квѣс*: ‘napój podobny do piwa, powstały na bazie słodu żytniego i jęczmiennego, z dodatkiem owoców, mąki, cukru itp.’, z zaznaczeniem, że był on znany dawnym Słowianom⁶².

Podobnie jak w językach wschodnio- i południowosłowiańskich, także w zachodniosłowiańskich odnajdujemy słowo *kwas* (np. czes. *kvas*, słow. *kvas*, pol. *kwas*, łąż. *kwas*) w znaczeniu ‘zakwaszony napój’, co może świadczyć o jego prasłowiańskim rodowodzie. Informację o tym znajdujemy u Wacława Aleksandra Maciejewskiego (XVIII/XIX w.), cytowanego przez słownik pod redakcją Witolda Doroszewskiego: „Kwas oznaczał pierwiastkowo toż samo co i dziś u Rusinów, to jest kwaskowaty napój do codziennego użycia służący”⁶³. Istnienie napoju o nazwie kwas na ziemiach polskich znajduje potwierdzenie w źródłach historycznych, np. *kwas* ‘napój’⁶⁴ czy gwarowych np. *kwas* ‘kwaskowaty napój’⁶⁵. Analiza źródeł staroczeskich ujawnia podobne nawiązania semantyczne⁶⁶. W słowackich gwarach występuje leksem *kvas* w znaczeniu ‘młode, częściowo sfermentowane wino’⁶⁷.

Zupy

W językach wschodniosłowiańskich odnotowuje się również znaczenie ‘potrawa, w formie zupy’. Motywacją tych nazw jest kwaśny smak potraw lub użycie kwasu do ich przyrządzenia. Przykład stanowi ros. dial. *квас* o znaczeniu ‘zupa o charakterze postnym, przyrządzona z kiszzonej kapusty i buraków’⁶⁸, brus. reg. *квас* ‘kwaśna potrawa zawierająca buraki, grzyby itp. gotowana na kwasie-napoju’⁶⁹, ‘potrawa z kiszonych buraków’⁷⁰, oraz ukr. derywat *квасок* ‘zupa mięsna lub rybna z dodatkiem kiszonych ogórków’⁷¹.

Zgromadzony materiał leksykalny wskazuje, że poza językami wschodniosłowiańskimi, omawiane znaczenia są obecne jedynie w dialektach polskich, np. *kwas* ‘zupa na

⁶⁰ *Slovník spisovného jazyka českého...*, s. 1047.

⁶¹ *Slovník jazyka staroslověnského...*, s. 19.

⁶² *Речник српскохрватског књижевног...*, c. 399.

⁶³ *Slovník jazyka polskiego*, W. Doroszewski..., s. 1339-1340.

⁶⁴ *Slovník jazyka Jana Chryzostoma Paska*, ред. H. Koneczna, t. I, Wrocław, 1965, s. 362-363.

⁶⁵ *Slovník gwar Ostródzkiego...*, s. 393-394.

⁶⁶ J. Gebauer, *Slovník staročeský*, II, Praha 1970, s. 188.

⁶⁷ *Slovník slovenských narečí...*, s. 922.

⁶⁸ *Словарь русских народных...*, c. 158-159.

⁶⁹ *Глумачальны слоўнік беларускай...*, c. 676.

⁷⁰ Т.Ф. Сцяшкoвiч, *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Мiнск 1972, c. 227.

⁷¹ *Словник української мови...*, c. 131.

mięsie gotowana z octem albo kwasem z kapusty z mlekiem, zaprawiona mąką⁷², ‘rodzaj kwaśnej zupy’⁷³ oraz w języku kaszubskim kasz. *kwas* ‘zupa z dodatkiem małej ilości kwasu do gotującej się wody, zaprawiona pieprzem i cebulą’⁷⁴.

Wesele / zabawa / uczta

Rozważając pole semantyczne kulinariów, należy zwrócić uwagę na znaczenia leksykalne związane z kontekstem obrzędowym. Na obszarze wschodniosłowiańskich starorosyjskie źródło z XVI wieku podaje *квасъ* w znaczeniu ‘libacja’ (ros. ‘попойка’)⁷⁵.

Na uwagę zasługuje górnołużyckie *kwas* oznaczające ‘wesele’⁷⁶ oraz dialektalne *kwas* ‘ts’⁷⁷. Nawiązanie znajdujemy także w słowniku dolnołużyckim⁷⁸. Trzeba jednak zaznaczyć, że wyraz w tym znaczeniu Ernst Muka – autor słownika dolnołużyckiego uważa za pożyczkę z języka górnołużyckiego.

W innych językach zachodniosłowiańskich odnotowuje się znaczenia leksemu *kvas* związane z zabawą i uroczystościami. W staroczeskim (XIV–XV w.) *kvas* oznaczał ‘zabawę, żarty’⁷⁹ oraz ‘przyjęcie, ucztę, uroczystość’⁸⁰. Współczesne słowniki czeskie również odnotowują archaiczne już dziś *kvas* w znaczeniu ‘przyjęcie, uczta’⁸¹. Podobnie w dawnym słowackim (od XVII w.) *kvas* oznaczał ‘wielką, zwykle suto zakrapianą ucztę, z zabawą’⁸².

W Słowiańszczyźnie Południowej również można odnaleźć ślady semantyki związanej z uroczystościami. W Bułgarii, w kontekście tradycji weselnych, odnotowuje się interesujące użycie słowa *квас*. Oprócz podstawowych znaczeń ‘zakwas, napój’, w niektórych regionach *квас* odnosi się do obrzędu przedślubnego *засевки*, polegającego na przesiewaniu mąki na chleb weselny⁸³.

Interesujące wyjaśnienie ewolucji semantyki kontynuantów psł. **kvasъ*, w kierunku znaczeń związanych z uroczystościami, proponuje Tatiana Goriaczewa (Т.В. Горячева) w artykule pt. *К изучению славянской метеорологической терминологии*

⁷² J. Karłowicz, *Słownik gwar...*, s. 541; *Słownik gwar małopolskich...*, s. 155-156.

⁷³ *Słownik gwar Ostródzkiego...*, s. 393-394.

⁷⁴ B. Sychta, *Słownik...*, s. 312.

⁷⁵ *Этимологический словарь славянских...*, s. 153.

⁷⁶ J. Kral, *Serbsko-němski slovník...*, s. 190-191.

⁷⁷ S. Michalk, *Der obersorbische Dialekt von Neustadt*, Bautzen 1962, S. 437.

⁷⁸ E. Muka, *Słownik...*, s. 760.

⁷⁹ *Elektronický slovník staré češtiny*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006–, [v:] <https://vokabular.ujc.cas.cz>

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ *Slovník spisovného jazyka českého...*, s. 1047.

⁸² *Historický slovník slovenského jazyka...*, s. 173, *Slovník slovenského jazyka...*, s. 801.

⁸³ Д. Вакарелска-Чобанска..., s. 153; *Речник на българския език...*, s. 335; Н. Геров *Речник на българският език*, т. II, София 1976, s. 359; F. Ślawski *Podręczny słownik bułgarsko-polski*, I, Warszawa 1987, s. 264.

zini opublikowanym w czasopiśmie „Этимология”⁸⁴. Badaczka sugeruje w nim, że termin ten nawiązuje do zakwasu symbolizującego w tym przypadku początek nowego życia. Jako analogię podaje przykłady z gwar pskowskich, gdzie używa się żartobliwego sformułowania *свататься* (o zupie) ‘kwaśnić, kisnąć’. Oprócz tego na taką interpretację wskazywać ma zdanie: *Квашня притворена а входу нет*⁸⁵. W tym powiedzeniu łączy się proces fermentacji ciasta z poczęciem (w tym wypadku z bezdzietnością). T. Goriaczewa odwołuje się także do innych przykładów wyrazów pokrewnych, związanych z obrzędami weselnymi, które mają nawiązywać do symboliki przejścia, przemiany substancji⁸⁶. Autorka polemizuje z Romanem Brandtem (Р.Ф. Брандт), który uważał, że terminy pierwotnie określające ‘napoje alkoholowe powstałe w procesie fermentacji’ z czasem zaczęto utożsamiać z uroczystościami, podczas których pito te trunki⁸⁷.

Mimo iż spostrzeżenia T. Goriaczewej wydają się trafne, rola napojów w kulturze i wierzeniach Słowian jest niezaprzeczalna. Świadczy o tym ich wykorzystywanie w obrzędach, o czym szczegółowo traktuje publikacja *Славянские древности*. Szczególne miejsce zajmowała tu ceremonia zawarcia małżeństwa⁸⁸, ale picie kwasu odgrywało ważną rolę również w uroczystościach związanych z narodzinami, pogrzebem oraz obchodzeniem świąt chrześcijańskich⁸⁹. Wydaje się, że propozycja Brandta jest bardziej prawdopodobna niż hipoteza T. Goriaczewej, ponieważ różnorodność znaczeń – obejmujących obrzędy, uroczystości, zabawy i libacje – wskazuje raczej na motywację semantyczną w nazwach potraw obrzędowych niż w symbolicznym znaczeniu zaczynu, kojarzonego ze zmianą, wzrostem czy narodzinami. Nie można jednak ignorować symboliki kwasu, który odgrywał kluczową rolę we wspomnianych obrzędach. Nawet jeśli nazwy ceremonii wywodzą się od nazw potraw obrzędowych na zasadzie metonimii, to symboliczne znaczenie kwasu jako napoju związanego z życiem, odrodzeniem i pomyślnością, mogło współlistnieć z tą motywacją, co częściowo potwierdza hipotezę Goriaczewej. Interesujące przykłady przytoczone przez autorkę stanowią cenny materiał, który jednak wymaga dalszej, pogłębionej analizy. Podobnie jak

⁸⁴ Т.В. Горячева, *К изучению славянской метеорологической терминологии*, «Этимология 1984». Москва 1986, с. 43.

⁸⁵ Ibidem, s. 43-44.

⁸⁶ Na przykład ros. dial. *кислый* w niektórych dialektach oznacza ‘postać występującą w ludowym obrzędzie reprezentującą stronę pana młodego’. Z kolei *кисница* to ‘kobieta odprowadzająca pannę młodą do cerkwi’. (Т.В. Горячева, Ibidem, s. 43-44; *Словарь русских народных...*, с. 235, 237).

⁸⁷ Р.Ф. Брандт, *Кое-что о нескольких словах*. б. квас – свадьба, «Русский филологический вестник» 1915, LXXIV, т. 2, № 4, с. 354-355.

⁸⁸ Na przykład w Guberni smoleńskiej istniał zwyczaj, że w pierwszy dzień wesela jeszcze przed ślubem nowożeńcy przelewali kwas z wiadra postawionego na środku pomieszczenia do drugiego, po czym družba, trzymając młodych za ręce, trzykrotnie oprowadzał ich wokół wiader i sadzał za stół. Innym zwyczajem była tradycja picia kwasu w czasie obrzędowej kąpeli panny młodej przed ślubem (*Славянские древности*, ред. Н.И. Толстой, т. II, Москва 1999, с. 488-489).

⁸⁹ Ibidem.

**kvasŦ*, również kontynuanty psł. **kaša* (np. pol. *kasza*, ros. *каша*) odgrywały istotną rolę w obrzędach weselnych, stanowiąc ważny element symbolizujący płodność, wzrost, dostatek⁹⁰.

Zjawiska meteoerologiczne

Kolejnym ciekawym polem semantycznym, pozornie niezwiązanym z procesami fermentacji, są terminy meteorologiczne. Ilustruje to przykład z gwar grodzieńskich języka białoruskiego *рэскваць* (ż.) określający złą pogodę⁹¹. O leksemie *рэскваць* oznaczającym złą pogodę, wspomina Bogumił Ostrowski w jednym z rozdziałów swojej monografii poświęconej gwarom białoruskim Grodzieńszczyzny, w którym skupia się na słownictwie meteorologicznym tego regionu⁹². Inne przykłady z areału wschodniosłowiańskiego stanowią ros. dial. *квас* ‘niepogoda’⁹³, *квасіцца* ‘chmurzyć się, pokrywać się chmurami’⁹⁴.

W języku polskim również odnajdujemy podobne asocjacje derywatów psł. **kvasŦ* ze zjawiskami meteorologicznymi, np. w gwarowym *kwasiniucha* ‘długotrwały deszcz’ lub *kwaśne mleko* ‘chmury’⁹⁵.

Na związki wyrazu *kwas* oraz jego derywatów z nazwami określającymi pogodę zwróciła uwagę T. Goriaczewa w cytowanym wyżej artykule. Analiza słowiańskiej leksyki meteorologicznej pokazuje, iż sfera pojęć odnosząca się do pochmurnej, deszczowej pogody wykazuje silne związki z procesami dotyczącymi kwaszenia mleka, fermentacji piwa i rośnięcia ciasta⁹⁶.

⁹⁰ W dialektach języka słowackiego odnajdujemy leksem *kaša* oznaczający ‘zwyczaj weselny, taniec’ (M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj nářečí*, Banská Bystrica 1924, s. 233; J. Matejčík, *Lexika Novohradu. Vecný slovník*, Martin 1975, s. 235). Analogiczne określenia znajdujemy także w językach wschodniosłowiańskich, np. w ros. dial. *каша* ‘uroczysty obiad, organizowany po weselu, w domu nowożeńców’ *Словарь русских народных...*, s. 148; *Славянские древности...*, s. 488-489.

⁹¹ Т.Ф. Сцяшкoвiч, *Слоўнік Гродзенскай вобласці*, Мiнск 1983, с. 420.

⁹² Wyraz został utworzony od podstawy słowotwórczej kontynuującej psł. **kvas-* oraz przedrostka *рэс-* (*роз-* : *раз-* > *рэс-* : *рэс-*). В. Ostrowski, *Białoruskie gwary Grodzieńszczyzny. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2013 s. 134-135.

⁹³ *Этимологический словарь славянских...*, с. 153.

⁹⁴ *Словарь русских народных...*, с. 159.

⁹⁵ W. Kupiszewski, *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*, Wrocław 1969, s. 40, 18.

⁹⁶ T. Goriaczewa zauważa analogie także w kontynuatach form pokrewnych **kysati*, **kysnōti*, np. ros. dial. *кислиться* ‘psuć się (o pogodzie)’. Т.В. Горячева, *К изучению...*, с. 43; *Словарь русских народных говоров...*, s. 230.

Nazwy roślin

Kontynuanty psł. **kvasъ* występują również w nazwach botanicznych. Zarówno odpowiedniki pol. *kwas* jak i derywaty pojawiają się w nazwach roślin we wszystkich grupach języków słowiańskich, np. ukr. dial. bot. *квас* ‘szczaw’⁹⁷, bułg. bot. *квѣц* ‘w nazwie rośliny *бабин квѣц* ‘rojnik’⁹⁸, pol. *kwaśnica* ‘*Berberis vulgaris*’⁹⁹.

Występowanie kontynuantów badanego leksemu w nazwach roślin wynika najczęściej z pewnych cech czy właściwości tych gatunków. Jadwiga Waniakowa – autorka pracy na temat nazw roślin pisze na temat motywacji semantycznej w nazwach roślin w sposób następujący: „To nowe znaczenie w przypadku nazw roślin oparte jest bardzo często na cechach konotacyjnych, kojarzonych z danymi rodzajami czy gatunkami roślin”¹⁰⁰. Dokładna analiza obszerniejszego materiału dotyczącego motywacji semantycznych w nazwach roślin zawierających w nazwie odpowiedniki leksemu *kwas* lub jego derywaty przekracza ramy niniejszej pracy. Jednak wszystkie wymienione w tekście gatunki odznaczają się kwaśnym względnie gorzkim smakiem.

Nowsze znaczenia przenośne

Można wspomnieć także o znaczeniach przenośnych, które odnoszą się do emocji, relacji międzyludzkich, zjawisk społecznych, itp., takich jak pol. *kwas* ‘nieprzyjemność, przykrość, spór’¹⁰¹, *kwasy* pl. ‘nieprzyjaźni, rozterki’ *zawsze jakieś kwasy pomiędzy małżonkami*¹⁰², kasz. *najeść są kwasu* ‘o człowieku ponurym, nadąsanym’¹⁰³. Taką semantykę należy wywodzić od znaczenia ‘coś skwaśniałego, zepsutego’. Inny przykład stanowi czes. *kvas* ‘przyczyna, podnieta, jakiegoś zamieszania, niepokoju, poruszenie’¹⁰⁴. Powyższy przykład zdaje się być zmianą, mającą charakter innowacji literackiej lub publicystycznej. Motywację semantyczną stanowi tu znaczenie ‘zaczyn, coś co wywołuje fermentację’.

Podsumowanie

Analizując rozwój semantyczny kontynuantów psł. **kvasъ* można zauważyć zarówno tendencję do zachowania związku ze znaczeniem etymologicznym, czyli tym, które wynika bezpośrednio z rekonstruowanej semantyki rdzenia praindoeuropejskiego (**kʷat(h)*- ‘kwasić, kisić, gnić’), jak i rozwój znaczeń innowacyjnych. *Badany leksem*

⁹⁷ *Карпатская диалектология и ономастика*, ред. Г.П. Клепикова, Москва 1972, с. 318.

⁹⁸ Н. Геров, *Речникъ...*, с. 359.

⁹⁹ *Słownik języka polskiego*, W. Doroszewski..., s. 1339-1340.

¹⁰⁰ J. Waniakowa, *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*, Kraków 2012, s. 66-67.

¹⁰¹ *Słownik języka Jana Chryzostoma...*, s. 362.

¹⁰² *Słownik języka polskiego*, A. Zdanowicz i inni, t. I, Wilno 1861, s. 571.

¹⁰³ B. Sychta, *Słownik...*, s. 312.

¹⁰⁴ *Slovník spisovného jazyka českého...*, s. 1047.

przeszedł złożony proces ewolucji semantycznej, co znajduje potwierdzenie w rekonstrukcjach prasłowiańskich oraz w późniejszych innowacjach językowych. Analiza rozwoju semantycznego kontynuantów psł. *kvasŦ, wywodzącego się od praindoeuropejskiego rdzenia *kʷat(h)- ('kwasić, kisić, gnić'), ujawnia dwie tendencje. Z jednej strony, wiele języków zachowało pierwotne znaczenia, takie jak 'zakwas, kwaszony napój'. Z drugiej strony rozwinęła się semantyka innowacyjna, np. brud, zanieczyszczenie, terminy meteorologiczne czy botaniczne. Kluczowe jest rozróżnienie zjawisk najdawniejszych od nowszych lokalnych zmian.

Z pewnością jednym z najdawniejszych znaczeń nawiązujących do semantyki pie. rdzenia jest 'zakwas używany do pieczenia chleba'. Na prasłowiańskość wskazuje zarówno powszechność poświadczeń na całym obszarze słowiańskim, jak i zapisy w najstarszych źródłach, np. w tekstach staroruskich wyraz w tym znaczeniu pojawia się już w Ewangeliarzu Ostromira powstałym w XI wieku.

Szerokie spektrum źródeł językowych, (w tym staro-cerkiewnosłowiańskie *квасъ* 'zakwaszony napój'¹⁰⁵, dowodzi, że pojęcie fermentacji napojów było nieodłączną częścią słowiańskiej kultury od najdawniejszych czasów. K. Moszyński zauważa, że archaiczne potrawy obrzędowe to stosunkowo proste posiłki¹⁰⁶. Dane etnograficzne wskazują, że napój określany jako kwas odznaczał się charakterem rytualnym. Późniejszą chronologicznie innowacją stanowi przesunięcie znaczenia w kierunku 'uroczystość, wesele, zabawa'. Taką zmianę można tłumaczyć metonimią – przeniesieniem nazwy napoju (spożywanego podczas uczt) na samą ucztę lub skojarzeniem biesiadowania z rozrywką i dobrym humorem (stczes. *kvas* 'zabawa, żarty'). Nazwy uroczystości i rytuałów należy łączyć zarówno z napojami towarzyszącymi ich przebiegowi, jak i z przygotowywanymi potrawami, takimi jak rytualne pieczywo znane na przykład z tradycji bułgarskiej. Zebrany materiał dowodzi, że zwyczaj nadawania uroczystościom nazw od spożywanych na nich potraw wywodzi się z epoki prasłowiańskiej¹⁰⁷.

Interesujące jest powstanie znaczenia 'kwaśność, kwaśny smak'. Można powiedzieć, że przesunięcie znaczeniowe 'napój odznaczający się kwaśnym smakiem' → 'kwaśny smak' ma charakter metafory, w której cecha danej potrawy (kwasu) została przeniesiona na doznanie zmysłowe. Słowo oznaczające substancję zaczęło określać charakteryzujący ją smak. Powyższa semantyka 'kwaśność, kwaśny smak' została zrekonstruowana jako prasłowiańska w *Słowniku prasłowiańskim*. Należy jed-

¹⁰⁵ *Slovník jazyka staroslověnského...*, s. 19.

¹⁰⁶ K. Moszyński, *Kultura ludowa...*, s. 286.

¹⁰⁷ Jako ciekawostkę można wspomnieć, że niektórzy badacze przypuszczali pokrewieństwo psł. *kvasŦ do imienia skandynawskiej postaci mitologicznej – *Kvasira* (V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968, s. 311). Mikołaj Rudnicki uważał, że nazwa ta jest „ubóstwionym napojem, znanym wśród ludów słowiańskich po dziś dzień pod nazwą *kwas*” (M. Rudnicki, *Czas, w którym Słowianie zetknęli się z Germanami*, [w:] *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, Wrocław 1968, s. 283). Większość badaczy uważa jednak ten związek za mało prawdopodobny (np. *Этимологический словарь славянских...*, s. 155).

nak zwrócić uwagę na lokalny północnosłowiański zasięg poświadczeń. Brak znaczenia ‘kwaśność, kwaśny smak’ w językach południowosłowiańskich oraz brak możliwości bezpośredniego nawiązania do znaczenia etymologicznego (pie. rdzeń **kyat(h)*- ‘kwaśić, kisić, gnić, fermentować’) pozwala założyć, że rozwój semantyczny dokonał się we wskazanym powyżej kierunku, tj. od znaczenia konkretnego (kwaszony napój/potrawa) do znaczenia abstrakcyjnego (kwaśny smak/kwaśność).

Kolejne zaobserwowane przykłady zmian znaczeniowych są raczej późniejszymi innowacjami w ramach określonych grup języków słowiańskich. Nazwy zup w obszarze wschodniosłowiańskim i polskim często odzwierciedlają specyfikę ich przygotowania, np. użycie kwasu, charakterystyczne składniki lub kwaśny smak. Ograniczony zasięg i różnorodność potraw wskazują na lokalne zmiany semantyczne.

Nazwy zjawisk meteorologicznych mają charakter metaforyczny. U źródeł motywacji semantycznej ros. dial. *квácуться*, pol. dial. *kwaśne mleko* leżą zapewne zjawiska wizualne, takie jak gromadzące się chmury, które mogły kojarzyć się z wyglądem zsiadłego mleka czy ciasta rosnącego pod wpływem dodanego zakwasu. Natomiast ros. dial. *квас* ‘deszczowa pogoda’, brus. dial. *пóсквась* ‘ts’, pol. dial. *kwasiuucha* ‘ts’ wyraźnie nawiązują do znaczeń, które pojawiają się w innych wyrazach derywowanych od tej samej podstawy, np. bułg. *квàся* ‘moknąć’¹⁰⁸.

Lokalna zachodniosłowiańska semantyka związana z zanieczyszczeniami, nieporządkiem rozwinęła się obok znaczeń wcześniejszych. Przykłady te najczęściej mają charakter ekspresywny. Nawiązują do procesów gnicia, psucia się. W tym wypadku rozwój polega na przesunięciu znaczenia z głównej substancji otrzymywanej w procesie kwaśnienia na produkty uboczne odpady, zanieczyszczenie.

Motywacja semantyczna nazw roślin jest najczęściej związana z kwaśnym smakiem, czego przykład stanowią nazwy szczawiu¹⁰⁹.

Znaczenia przenośne kontynuatorów wyrazu **kvasъ*, takie jak pol. ‘nieprzyjemność’, czes. ‘przyczyna zamieszania’, stanowią interesujący materiał do badań nad ewolucją semantyczną. Jednak brak ich poświadczeń w najstarszych tekstach słowiańskich, ich innowacyjny charakter oraz powiązanie z późniejszymi zmianami kulturowymi i społecznymi sprawiają, że nie należą one do zjawisk prasłowiańskich ani zachodzących na wczesnych etapach rozwoju języków słowiańskich i w dialektach.

Szczególnie ciekawy z punktu widzenia pracy nad hasłem *Słownika prasłowiańskiego* jest różnorodny rozwój semantyki prasłowiańskiej, widoczny w znaczeniach utrwalonych w poszczególnych językach słowiańskich. Odtwarzanie semantyki wyrazów prasłowiańskich jest niezwykle cenne dla poznawania dawnej kultury Słowian. Pogłębiona analiza semantyki pozwala przybliżyć realia panujące w dobie prasłowiańskiej.

¹⁰⁸ Речник на българския език..., s. 335.

¹⁰⁹ Podobnie niem. nazwa *Sauerampfer* ‘szczaw’ zwraca uwagę na określone cechy tej rośliny.

Skróty literowe:

alb. – albański,	pl. – plurale tantum,
brus. – białoruski,	pol. – polski,
bułg. – bułgarski,	psł. – prasłowiański,
czes. – czeski,	ros. – rosyjski,
daw. – dawny,	scs. – staro-cerkiewno-słowiański,
dial. – dialektalny,	stbrus. – starobiałoruski,
dłuż. – dolnołużycki,	stind. – staroindyjski,
głuż. – górnołużycki,	stpol. – staropolski,
kaszb. – kaszubski,	strus. – staroruski,
łac. – łacina,	ukr. – ukraiński,
maced. – macedoński,	ż. – rodzaj żeński
pie. – praindoeuropejski,	

References

- Borys W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Brandt R.F., *Koye-čto o neskol'kikh slovakh*. 6. kvas – svad'ba, «Russkij filologičeskij vestnik» 1915, LXXIV, t. 2, № 4.
- Dal' V.I., *Tolkovyj slovar' zhivago velikoruskago yazyka*, t. I-IV, S. Peterburg – Moskva 1880-1882.
- Derksen R., *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Leiden – Boston 2008.
- Elektronický slovník staré češtiny*, Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, Oddělení vývoje jazyka, 2006-, [v:] <https://vokabular.ujc.cas.cz>.
- Etimologičeskij slovar' slavyanskikh yazykov. Praslavjanskij leksičeskij fond*, red. O.N. Trubachev, Moskva 1974-.
- Gerov N., *Rechnika na balgarskij yazyk*, t. I-VI (wydanie fototypiczne), Sofia 1975-1978.
- Gorov G., *Strandzhanskiyat govor*, [v:] *Balgarska dialektologia. Proučvania i materialy* X, Sofia 1962.
- Goryacheva T.V., *K izucheniju slavyanskoy meteorologičeskoj terminologii*, «Etimologija 1984», Moskva 1986.
- Historyčny slovník bielaruskaj movy*, red. A.I. Žuraŭski, A.M. Bulyka, t. I-XXXVII, Minsk 1982-2017.
- Historický slovník slovenského jazyka*, red. M. Majtán, t. I-VII, Bratislava 1991-2008.
- Jakubowicz M., *Drogi słów na przestrzeni wieków. Zarys słownika motywacji semantycznych na materiale przymiotników słowiańskich odziedziczonych z Prasłowiańszczyzny*, Warszawa 2010.
- Jungmann J., *Slovník česko-německý*, I-V, Praha 1835-1839.
- Káral M., *Slovenský slovník z literatury aj nářečí*, Banská Bystrica 1924.
- Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Kraków 1900-1911.
- Karpat'skaya dialektologija i onomastika*, red. G.P. Klepikova, Moskva 1972.
- Koneczna H., *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego na tle innych języków słowiańskich*, Warszawa 1965.
- Kral J., *Serbsko-němski slovník hornjołužiske serbskeje řeče*, wyd. II, Bautzen 1986.

- Králik E., *Stručný etymologický slovník slovenčiny*, Bratislava 2015.
- Kupiszewski W., *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*, Wrocław 1969.
- Kurkina L.V., *Komentarii k etimologicheskim slovaryam slovenskogo yazyka. Snoj M. Slovenski etimološki slovar*, [v:] *Slavyanskoye slovo vo vremeni i prostranstve*, Moskva 2021.
- Machek V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968.
- Malina I., *Slovník nářečí mistříckého*, Praha 1946.
- Matejík J., *Lexika Novohradu. Věcný slovník*, Martin 1975.
- Michalk S., *Der obersorbische Dialekt von Neustadt*, Bautzen 1962.
- Moszyński K., *Kultura ludowa Słowian*, t. I-II (cz. 1-2), wyd. II., Warszawa 1967-1968.
- Moszyński L., *Wstęp do filologii słowiańskiej*, wyd. II. zmienione, Warszawa 2006.
- Muka E., *Slovník dolnosorbškej řeči a jeje narěcŏw*, t. I-III, Petrohrad – Praha 1911-1928.
- Ostrowski B., *Białoruskie gwary Grodzieńszczyzny. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2013.
- Pleteršnik M., *Slovensko-nemški slovar*, t. I-II, Ljubljana 1894-1895.
- Polański K., Sehnert J.A., *Polabian-English Dictionary*, The Hague – Paris 1967.
- Rečnik na balgarskia ezik*, red. K. Cholakova, t. VIII, Sofia 1977-.
- Rečnik na makedonskiot jazik*, red. B. Koneski, t. I-III, Ckopje 1961-1966.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, red. M. Stepanović i inni, Beograd 1959-.
- Ripka J., *Věcný slovník dolnotreňčianskych nářečí*, Bratislava 1981.
- Rix H., Kümmel M., *Lexikon der indogermanischem Verben (LIV)*, wyd. 2, Wiesbaden 2001.
- Rudnicki M., *Czas, w którym Słowianie zetknęli się z Germanami*, [w:] *Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, red. S. Hrabec i inni, Wrocław 1968.
- Sekulić A., *Rječnik govora bačkih Hrvata*, Zagreb 2005.
- Slavyanskiye drevnosti*, red. N.I. Tolstoy, t. I-V, Moskva 1995-2012.
- Slovar' russkikh narodnykh govorov*, red. F.P. Filin, Moskva 1965-.
- Slovar' russkogo yazyka XI-XVII vv.*, red. S.G. Barkhudarov, F.P. Filin, D.N. Shmelev, G.A. Bogatova, Moskva 1975-.
- Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka*, S.G. Barkhudarov (red.), I-XVII, Moskva – Leningrad 1948-1965.
- Slovar' ukrajnskaho yazyka sobrannyi redaktsiei zhurnala „Kievskaya Staryna”*, red. B.D. Hrynchenko, t. - IV (wyd. II.), Kyiv 1958-1959.
- Slovník jazyka staroslověnského*, J. Kurz (red.), t. I-IV, Praha 1958-1997.
- Slovník slovenského jazyka*, red. Š. Peciar, t. I-VI, Bratislava 1959-1968.
- Slovník slovenských nářečí*, red. I. Ripka, A. Ferenčíková, Bratislava 1994-.
- Slovník spisovného jazyka českého*, red. J. Bělič, t. I-IV, Praha 1960-1971.
- Slovyk ukrajinskoyi movy*, red. I.K. Bilodid, t. I-XI, Kyiv 1970-1980.
- Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I-V, Kraków 1952-1982.
- Sławski F., *Podręczny słownik bułgarsko-polski*, t. I-II, Warszawa 1987.
- Słownik gwar małopolskich*, red. J. Wronicz, t. I-II, Kraków 2018.
- Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, red. Z. Stamirowska, H. Perzowa, D. Kołodziejczykowa, K. Sobolewska, Warszawa 1987-.
- Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, red. H. Koneczna, Wrocław 1965-1973.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I-XI, Warszawa 1958-1969.
- Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927.
- Słownik języka polskiego*, A. Zdanowicz i inni, t. I-II, Wilno 1861.

- Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1966.
- Słownik prasłowiański*, red. F. Sławski, M. Jakubowicz, Warszawa 1974-.
- Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I-XI, Kraków 1953-2002.
- Snoj M., *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
- Stolična R., *Tradycje kulinarnej kultury Słowacji*, „Przegląd Historyczny” 2011, № 102/4.
- Stsyashkovich T.F., *Materyyały da słownika Hrodzyenskay voblastsi*, Minsk 1972.
- Stsyashkovich T.F., *Słownik Hrodzyenskay voblastsi*, Minsk 1983.
- Sychta B., *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I-VII, Wrocław 1967-1973.
- Szymczak M., *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyskim*, t. I-VIII, Wrocław 1962-1967.
- Thumachal'ny słownik byelaruskay movy*, red. K.K. Atrakhovich, t. I-V, Minsk 1977-1984.
- Vakarelska-Chobanska D., *Rechnik na samokovskia govor*, Sofia 2005.
- Vaan de M., *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden – Boston 2008.
- Waniakowa J., *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim*, Kraków 2012.
- Wielki Słownik Języka Polskiego*, red. P. Źmigrodzki, [w:] <https://wsjp.pl>.
- Zelenina E.I., *Sravnitel'nyy tematicheskii slovar' trekh bolgarskikh sel Moldavii*, [v:] *Balgarska dialektologia. Prouchvania i materialy*, t. X, Sofia 1981.

NOTA O AUTORZE

Szymon Pogwizd – doktor, adiunkt w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.
Publikacje: książki: *Słownik prasłowiański*, t. XI (współautorstwo), Warszawa 2023; *Słownik prasłowiański*, t. X (współautorstwo), Warszawa 2024. **Artykuły:** *Polsko-słowacka konfrontacja leksykalna: tzw. fałszywi przyjaciele tłumacza z diachronicznego punktu widzenia* (współautorstwo z prof. L. Králikiem), [w:] *100 výročie bratislavskej polonistiky*, red. Prof. PhDr. M. Dobříková, Bratislava 2024, s. 119-125; *Rozwój ptn.-słow.*brudŭ i psl. *bridŭ w języku polskim i w dialekcie wschodniosłowackim oraz ich stosunek do języków wschodniosłowiańskich*, „Slavia Orientalis” 2020, s. 887-896; *Этимология и семантическое развитие западно-славянской лексемы *katŭ*, «Труды Института русского языка им. В.В. Виноградова», Москва, 2017, с. 156-165.

ORCID: 0000-0003-4397-2478

Email: szymon.pogwizd@ispan.waw.pl